

*Billede af familien Hildesheim fra 1902.
I midten Steens oldeforældre og til venstre er det Steens mormor og morfar (Privateje).*

En dansk dreng i Theresienstadt – tanker fra en Holocaust-overlevende

Jeg er født og opvokset i Odense. Jeg blev ikke opdraget i den jødiske tro, så som otteårig var jeg ikke vidende om, at vores familie var anderledes, før den skæbnesvangre dag i efteråret 1943. Den 2. oktober (på *Rosh Hashanah*) blev mine forældre og jeg arresteret i hjemmet af tyske nazister. Vi blev transporteret i kvægvogne til koncentrationslejren i Theresienstadt. De følgende sider beskriver vores oplevelser i løbet af de tragiske år, startende med den tyske invasion af Danmark den 9. april 1940, indtil vores mirakuløse redning og hjemkomst i De Hvide Busser i foråret 1945.

Af Steen Axel Metz

Den tyske invasion

Den 9. april 1940 flyttede min familie til en ny lejlighed. Jeg var otte år gammel, og jeg husker tydeligt datoen, fordi den 9. april viste sig at være Danmarks mørkeste stund. Under besættelsen skulle vi trække alle gardiner for og installere persiener, de steder hvor der ikke var gardiner, for at blokere for lyset. Vi måtte indfinde os i et beskyttelsesrum i kælderen under bombeangreb, så snart luftalarmen advarede os – hvilken skræmmende larm! Jeg husker i særdeleshed et virkelig højlydt bombardement i nærheden, for det føltes, som om hele bygningen rystede.

Tante Gerda, min mormors søster, var i Odense den 9. april for at hjælpe min mor og far med at flytte. Mine forældres rigtig gode venner (som også var jødiske) Paul Hurwitz, som læste jura sammen med min far, og hans kone Lilly, som var plejebarn fra Østerg, fik deres første barn, Jette, den 9. april 1940.

Jeg tror, at det dækker alle mine minder indtil den skæbnesvangre dag først i oktober 1943, som skulle ændre vores liv for evigt. Og som også skulle få en betydelig indflydelse på hele verden i mange, mange år frem.

Arrestationen

Jeg er så heldig, at jeg for nylig har modtaget to cd'er fra et par unge journalister, som i 1995 interviewede min mor omkring krigsårene. Journalisterne er Peter Jølck, barnebarn af min mors rigtig gode veninde Bodil Sørensen, og Peters kone Susanne. Interviewet fandt sted i løbet af 50-året for fejringen af Danmarks befrielse og et år før min mors død. Det er så vidt jeg ved også første gang, at min mor har talt så frit og detaljeret om Theresienstadt.

Tidligt om morgenen den 2. oktober 1943 bankede to eller tre tyske nazister på døren til vores lejlighed

i Odense (de brugte ikke dørklokken) og arresterede os. Det var *Rosh Hashanah* (jødisk nytår) og de regnede med, at de fleste jøder ville være hjemme for at fejre højtiden. Sådan forløb det dog ikke.

Min mor og jeg fik lov til at gå ned til bageriet i stueetagen for at modtage en 'forplejningspakke', mens tyskerne bevogtede min far i lejligheden. I 'Interviewet' lægger min mor stor vægt på, hvor mange brød vi fik. Bagværket blev senere delt med andre fanger. Bageriets ejer, som vi kendte, tilbød at hjælpe min mor og mig med at flygte. Lejlighedskomplekset havde gange i kældrene, som førte fra én bygning til en anden, så teoretisk set kunne en flugt være lykkedes. Det siger sig selv, at min mor ikke kunne tage imod tilbuddet, da tyskerne så ville have skudt min far og muligvis bageren på stedet. En af mine skolekammerater og tidligere nabo, Helge Lillevang, som jeg ikke havde set siden vores skoletid, skrev for nylig som følger:

"Jeg har aldrig glemt, dengang mine forældre og jeg stod på vores altan og så på, hvordan du 'fik lov til' at gå ned i bageriet for at hente noget brød."

Bemærkningen gjorde et vist indtryk på mig, eftersom jeg aldrig havde hørt om nogen, som havde bevidnet vores arrestation.

Mine forældre og jeg blev transporteret i en mindre ladvogn til Vestre Skole i centrum af Odense – det var en køretur på mindre end 10 minutter. Vi blev samlet i skolegården sammen med 60 personer fra Fyn. De fleste af fangerne var unge jødiske flygtninge fra Tyskland, Østrig og Tjekkoslaviet, som var flygtet fra deres hjemlande sidst i 1930'erne, og som nu blev oplært i landbrug på danske gårde. Jeg har set et billede af os stående der i skolegården, som var taget fra en altan overfor. Man kan dog ikke skelne folk fra hinanden. Det er uden tvivl det eneste eksterne foto af vores arrestation, og det betragtes nu som et historisk artefakt. Jeg fik billedet på internettet for et par år siden med hjælp fra byrådet i Odense.

De fynske jyder heriblandt Steens familie blev samlet på Vestre Skole i Odense, før de blev deporteret til Theresienstadt (Foto: Odense Stadsarkiv).

Senere blev vi transporteret i lastbiler til Kolding, og derefter blev vi mast sammen i små kvægvogne, hvor vi stod som sild i en tønde på vejen til Theresienstadt. Den knap 900 kilometer lange tur tog 84 timer. Der var ikke nok plads i kvægvognene til, at alle fangerne kunne sidde ned (at ligge ned var helt udelukket) på samme tid. Som følge deraf måtte folk skiftes i løbet af den lange rejse.

I sin bog *Theresienstadt: Survival in Hell* beskriver den danske forfatter Melanie Oppenheim, som selv var fange, deporteringen således:

"Gulvbrædderne var dækket af møg. Vi kunne hverken sidde eller ligge ned. Nogle besvime, andre var i en tilstand af chok. De kunne ikke begribe, hvad der var hændt dem. Det var så grotesk og uvirkeligt."

Kan I se det for jer? Jeg kan huske, at vi måtte bruge spande som toilet. Hvilken stank – Jeg har også hørt, at man brugte en kaffekande i en af de andre vogne.

På dette tidspunkt spørger I nok: Hvordan kan det være, at I ikke var blandt de 95 procent, som undslap? Jeg har spekuleret over dette utallige gange og ofte stillet spørgsmålet selv, især siden jeg begyndte at nedfælde min livshistorie. Hvor ville jeg dog ønske, at jeg kunne have en samtale med min mor om det

emne! Finn er temmelig sikker på, at min far og mor var blevet advaret om faren af familiemedlemmer, af en sagfører i København, som læste jura sammen med min far, og muligvis også af folk på Fyn.

Hvorfor forsøgte mine forældre ikke at flygte? Jeg kan kun komme på ét plausibelt svar: i og med at de boede så langt fra København, tog de ikke advarslerne eller rygterne tilstrækkelig seriøst. Desuden troede de ikke, at der ville ske en arrestation af de danske jøder, især eftersom der (i modsætning til alle andre besatte lande i Europa) ikke var sket de danske jøder noget siden besættelsens begyndelse tre et halvt år tidligere. Min mor nævner i 'Interviewet', at adskillige folk spurgte hende, hvorfor de ikke forsøgte at flygte, hvilket ikke er så overraskende. Hun forklarer det således:

"Aftenen før arrestationen spiste vi middag med et andet jødisk par, [jeg er sikker på, at det var Paul Hurwitz og hans kone Lilly,] og Paul havde talt med sin bror i København, som havde bedt ham om at forholde sig afventende, indtil han hørte nærmere fra ham. Vi vidste intet. Vi troede ikke, at det var alvorligt, og vi fik et chok, da tyskerne arresterede os."

Paul Hurwitz' bror Stephan, som også var sagfører, flygtede senere til Sverige, hvor han var ansvarlig for kontoret for danske flygtninge i Sverige under krigen. Finn giver dette udsagn:

"Paul Hurwitz i Odense og Steens far havde sandsynligvis aftalt ikke at gøre noget, før Paul hørte mere fra sin bror Stephan i København. Stephan havde allerede på det tidspunkt udviklet et betydeligt netværk, og der var derfor grund til at tro, at han var velinformeret. Eftersom Paul ikke hørte noget fra Stephan, anså han og Steens far det ikke for at være nødvendigt at forlade deres lejligheder."

En ganske logisk forklaring. Hvis min mor diskuterede situationen med familien Hurwitz efter krigen, er det uden mit vidende. Det passer også med,

at min mor – såvel som mange andre Holocaust-overlevende – næsten aldrig taler om dette emne.

Kunne min mor på nogen måde have været i en tilstand af fornægtelse omkring, at de rent faktisk var blevet advaret? Det tror jeg ikke. Er det muligt, at min far var blevet advaret, men at han ikke sagde noget til min mor? Det tvivler jeg på. Jeg har altid spekuleret på, om min familie ville have forsøgt at flygte, hvis vi havde boet i København. Jeg mener, at det sandsynligvis ville have været tilfældet. Finn tilføjer det følgende i en e-mail:

"Jeg mindes, at din mor ikke ønskede at tale om sine oplevelser i Theresienstadt, da I vendte hjem til Danmark. Men hun besvarede dog et direkte spørgsmål fra enten vores mormor eller tante Gerda med, at din far ikke mente, at man burde flygte på grund af sin tro."

Det vil jeg fortsat spekulere over!

Familien Hurwitz var ganske heldige, eftersom de sov, da tyskerne bankede på døren til deres lejlighed, og nazisterne overraskende nok ikke slog døren ind. Deres naboer fortalte dem om arrestationsforsøget, og de flygtede omgående.

I 1943 boede der omkring to hundrede jøder på Fyn, de fleste af dem unge flygtninge som beskrevet tidligere. I alt blev 60 jøder deporteret, hvilket er en meget høj procentdel sammenlignet med København. Jeg har læst, at mange af de unge flygtninge, som boede på de danske gårde, ikke var blevet advaret.

En dansk mand, som boede i nærheden med sin tyske kone, og hvis datter jeg legede med, havde det dårligt med vores arrestation. Efter krigen fortalte datteren os grædende: *"Vi havde intet med det at gøre."* Vi troede selvfølgelig på hende, da tyskerne havde al den information, de havde brug for. Den selvsamme familie var tilsyneladende gået ned til skolegården i Odense, hvor vi befandt os sammen med de andre fanger, og havde forsøgt at 'befri' os

ifølge 'Interviewet'. Det siger sig selv, at de ikke havde held med dette foretagende, men det var en modig gestus – og ny viden for mig.

Et helvede på jord

Vi led i koncentrationslejren i omkring 18 måneder. Ifølge dokumenter, fremskaffet fra arkiverne i Theresienstadt under vores besøg i 2009, fik vi tildelt følgende numre: min far var listet som XXV/1 – 52 (XXV refererede til Danmark, og 1 betød første transport fra Danmark). Min mors nummer var 53, og mit var 54. Min far blev ligesom mange andre mænd tvunget til at udføre hårdt fysisk arbejde som vejarbejder, og han skulle også feje gaderne. Ulla Metz, hans svigerinde, husker, at han fik et ekstra stykke brød som betaling, men det var ikke i nærheden af at være nok. Han kunne ikke klare situationen og døde af sult og fejlernæring den 13. marts 1944 efter mindre end seks måneder i lejren – dette var – ikke tilfældigt – lige inden vi begyndte at modtage hjælpepakker med mad fra Danmark og Sverige.

I *Interviewet* nævner min mor, at hun blev nødt til at gå til 17 (ikke en trykfejl, men muligvis en overdrivelse!) forskellige instanser for at få bekræftet, at min far var død. Jeg fulgte åbenbart med hende rundt, eftersom hun tilføjer, at hun ikke brød sig om, at jeg så de mange lig spredt ud over gulvet. Ifølge historikeren Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane:

”Det er værd at notere sig, at 41 voksne, danske fanger døde i løbet af de første seks måneder, før hjælpepakkerne begyndte at komme, sammenlignet med 10 i løbet af de næste 12 måneder.”

Ikke desto mindre skriver den danske historiker Hans Sode-Madsen i en bog udgivet i 2003, *I Hitler-Tysklands Skygge* (side 266):

”Ud af de 481 danske Theresienstadt-jøder døde i alt 53, ingen af sult eller på grund af overgreb fra SS eller medfangers side. Alder, sygdom og psykisk knæk var dødsårsagerne.”

Jeg er sikker på, at I kan forestille jer, at dette er et ekstremt ømt punkt for mig, og det er efter min mening en uforsvarlig beretning baseret på alle de fakta og dokumenter, som eksisterer.

Jeg var også rystet over at læse i Bo Lidegaards *Kampen om Danmark 1933-1945*, at: *”de danske jøder forblev internerede i Theresienstadt under forhold, der var tålelige sammenlignet med udryddelseslejrenes helvede”* (side 406).

Jeg gad vide, om forfatteren ville have brugt ordet 'tålelige', hvis han havde mistet sin far på grund af sult? Han påstår også, at de danske fanger, der døde, primært var gamle og syge. Hvor er kilderne til disse ukorrekte oplysninger? Det er sandsynligvis de samme, som dem Sode-Madsen anvender! Lidegaard nævner hjælpepakkerne med mad og tøj, som blev sendt til Theresienstadt, uden at sige, at vi ikke modtog noget af den slags i løbet af vores første seks måneder i fangenskab. Jeg er vred over disse ukorrekte udtalelser, specielt når de optræder i bøger, der bliver præsenteret som værende akademiske, historiske værker. De bidrager blot til at viderebringe disse fejlopfattelser til fremtidige generationer af læsere og forskere.

En ung dansk mand i Theresienstadt, som sandsynligvis var flygtning fra Tyskland, beskriver situationen som følger, ifølge Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane baseret på hendes interview med ham:

”Jeg arbejdede tæt sammen med Axel Metz, en sagfører [min far]. Han var mindst 30 år ældre [han har muligvis set så gammel ud] end mig. Han havde aldrig tidligere arbejdet med en skovl eller andre redskaber, og han blev pisket, sparket og mishandlet af de tyske vagter til det punkt, hvor han var på randen af et nervesammenbrud. Men jeg havde lært at arbejde på gården i Danmark, så når de tyske vagter vendte sig om, lavede jeg også noget af hans arbejde. Vi arbejdede godt sammen, men han kunne ikke holde til det. Han blev mere eller mindre slået ihjel af arbejdet.”

En anden ung dansk arbejder, som formentlig også var flygtning fra Tyskland, fortalte Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane følgende i et andet interview:

”Han [Axel Metz] var en god ven, og han arbejdede så godt, han kunne, og han var en god far. Fra de små madrationer, han modtog, gav han altid noget til sin søn.”

Min far led også af astma, men det havde intet med hans død at gøre. Min mor nævner i *Interviewet*, at det eneste gavnlige for min fars astma i Theresienstadt var klimaet, eftersom byen lå ganske tæt ved velkendte varme kilder. Min far var kun 40 år gammel, da han gik bort. Han havde sin 40-års fødselsdag i lejren. Når jeg ser på billeder af min far, som er taget i Danmark før vores deportation, synes jeg, at han ser meget ældre ud, end han faktisk er.

Det er umuligt at finde passende ord, der kan beskrive mine følelser, når jeg læser de ovenstående citater om min far. Det må simpelthen have været forfærdeligt for min mor, mig og min farmor, som også var blevet deporteret til Theresienstadt, at miste en ægtemand, far og søn i så ung en alder. Min farmor sagde: *”Jeg burde være død i stedet for Axel.”* Min mor sagde i *Interviewet*, at i en alder af 38 gik hun gennem en meget svær tid uden sin mand. Dette er, hvad Melanie Oppenheim skrev i sin bog (side 79):

”Den bratte omvæltning, som livet i en koncentrationslejr medførte, havde en frygtelig effekt på mange danskere, særligt i starten: de blev udmagrede, de svandt ind, og nogle døde, for eksempel vores ven, sagføreren Axel Metz fra Odense.”

I det følgende vil jeg referere til bogen *Flugten over Øresund* af Torben Meyer, en fremtrædende journalist på *Berlingske Tidende* og bror til Ulla Metz.

Det lykkedes ham at flygte, og han tilbragte 18 måneder i Sverige. I kapitlet ‘Brev fra Theresienstadt’ (side 201) bekræfter Torben, at de danske fanger sendte postkort – skrevet på tysk, som det blev kræ-

Mine forældres bryllup i 1934. Magna (født Hildesheim) og Axel Metz. De blev gift i Magnas mors lejlighed i København (Privateje).

vet af nazisterne – hvori de hentydede til sult og mad på en masse kreative måder. Han nævner også, at 43 mennesker døde i løbet af de første 10 måneders fangenskab, og yderligere 9 mennesker døde sidenhen. En person begik tilsyneladende selvmord. Torben omtaler min far som en prægtig 40-årig mand. Han bekræfter (side 206), at min far døde af sult. Her er hans beskrivelse:

”Hans Organisme fik ikke de tilstrækkelige Vitaminer og Kalorier til det haarde Arbejde, han havde paataget sig.”

Torben kan have fået sin viden fra Ulla eller Carl efter deres hjemkomst fra Theresienstadt, eller muligvis fra de danske fanger, som fik bevilget en tidlig løsladelse.

I den samme bog nævner Torben, at Ulla Metz' arbejde bestod i at sy uniformer, mens hendes mand Carl (min farbror, som var uddannet arkitekt) arbejdede som møbelsnedker. Jeg havde ikke tænkt på det tidligere, men min far havde måske overlevet, hvis han havde en baggrund i et fag såsom blikkenslager- eller tømrerarbejde. Ifølge Torben (side 204) blev fanger over 65 fritaget for at arbejde. Min farmor var født den 7. marts 1880 og var 63 år gammel, da vi blev deporteret. Så vidt jeg ved, arbejdede hun ikke i Theresienstadt.

Jeg ønsker at nævne, at selvom jeg var otte år gammel, da vi blev deporteret, har jeg kun begrænset erindring om de hændelser, der fandt sted i Theresienstadt, selvom jeg kan huske begivenheder, der fandt sted før vores deportation. Dette er åbenbart ikke usædvanligt, og måske (jeg vil ikke lyde for filosofisk) skyldes det 'ubevidst undertrykkelse'.

I mange, mange år ønskede ingen fra vores familie i Danmark at tale om vores prøvelser i Theresienstadt. Jeg har ladet mig fortælle, at dette var meget almindeligt, og det bliver også bekræftet af andre Holocaust-overlevende og gentaget i adskillige bøger. Min mor bekræfter dette i "Interviewet": hun talte ikke om det i mange år og ønskede at forsøge at glemme det, men hun var klar til at tale i 1995 for at videregive sine erfaringer til de kommende generationer. Mens hun besvarer et andet spørgsmål, nævner min mor: *"Vi opgav aldrig håbet om, at tiden for vores løsladelse ville komme"*.

Da jeg var klar til at tale om Theresienstadt, ville min mor ikke ind på emnet. Efter hendes død (i 1996) fortalte mine gode venner fra Odense, Birgitte og Torben Utoft Andersen, at min mor nævnte over for dem, at jeg ikke var modtagelig over for at tale om det. Nuvel! Set i bakspejlet ville jeg ønske, at jeg havde haft en mulighed for at diskutere emnet i detaljer med min mor og andre slægtninge. Så hvis jeg må give et råd ud fra denne erfaring, så er det: hvis man ønsker at tale med den ældre generation, så gør det, inden det er for sent. Det interessante

er, at min mor i 'Interviewet' understreger, at hun aldrig talte med mig om hændelserne – dette er en smule i modstrid med kommentarerne ovenfor. Hun nævner også, at alle stillede mig spørgsmål om Theresienstadt, da vi vendte hjem, og at hun opfordrede dem til at spørge hende i stedet.

Min fætter Finn erindrer, at min mormor fortalte min mor lige efter krigen, at hun var lettet over, at min mor havde fortalt eller skrevet til hende, at vi ikke sultede under vores ophold i Theresienstadt. Min mors tydelige svar var:

"Det har jeg aldrig sagt. Vi sultede i Theresienstadt, særligt i de første seks måneder, hvor vi ikke modtog pakker."

Finn tilføjer, at min mor besvarede spørgsmålet med en meget fast og bestemt stemme – ingen var i tvivl om, at det var bydende nødvendigt for hende at præcisere situationen. Jeg kan se hendes ansigt og høre hendes stemme for mig! Jeg bør måske tilføje, at i de fleste af de bøger, jeg har læst, refererer forfatterne til hjælpepakkerne med mad og tøj, men de nævner sjældent, at der ikke blev modtaget nogen pakker i løbet af vores første seks måneders fangenskab.

Et vidnesbyrd – et vigtigt historisk dokument

Under et besøg i Danmark i 2008 besøgte Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane *Frihedsmuseet* (til-egnet dem, som gjorde modstand mod nazisterne under Anden Verdenskrig) og fandt kopier af en spørgeskemaundersøgelse, som de overlevende fra Theresienstadt var blevet bedt om at besvare i 1946 af den danske regering. Silvia var så venlig at forsyne mig med kopier af min mors samt Ulla og Carl Metz' separate men næsten identiske besvarelser. Min mor gav ekstremt detaljerede, maskinskrevne svar, hvorimod Ulla og Carl som de fleste andre fanger svarede kortfattet. Jeg spekulerer over, hvorfor min mor gav så lange svar, men jeg er glad for, at hun gjorde det.

Steens yndlingsbillede af faren, som spiser æggesnaps. Billedet er fra 1942 (Privateje).

Her følger Magna Metz' besvarelse på spørgeskemaundersøgelsen som bl.a. vedrørte transporten, de daglige forhold i lejren, arbejdet, kontakten med pårørende uden for lejren og hjemkomsten.¹

*Fru Magna Metz, født 1. februar 1906
Hjallesevej 98, Odense, Danmark
Deporteret 2. oktober 1943 – jødisk afstamning*

Transporten

Efter at de forskellige 'fanger' blev samlet i Vestre Skole, Odense, foretoges turen til Koldinghus i lukkede lastbiler, kvinder og børn siddende, mændene stående, med den smule bagage, man havde fået taget med, idet der kun blev givet en 20 min. til at gøre sig færdig. På Koldinghus sad vi til kl. 9 om aftenen, strengt bevogtede af en skare SS'ere, hvorefter der blev blæst luftalarm, og turen gik ned til Kolding Banegård stående på lastbiler i buldrende mørke. På Kolding Banegård blev vi stillet op i

række og geled og talt en halv snes gange afskrigende SS'ere. Endelig blev vi stoppet ind i kreaturvogne, ca. 35 i hver vogn, hvor der var buldrende mørkt, ingen lys eller 'aftrædelsesmulighed'. Vi fik hverken vådt eller tørt udleveret, når lige undtages, at der ved en enkelt station på den 3 ½ døgns rejse blev os tildelt 2 flasker vand, som vi alle 35 måtte dele. Den første nat var det os umuligt at sove, kun sørgede vi for, at børnene fik lidt hvile, men efterhånden var vi så udmattede, dels af chokket og dels legemligt trætte og ømme, at vi alle fik 'anvist' en plads på det stenhårde gulv. Det værste var, at vi ikke anede, hvor vi blev sendt hen, men at vi blev slæbt langt væk, blev vi hurtigt klare over. Således forløb 3 1/2 døgn, indtil der blev gjort holdt i Theresienstadt, Tjekkosllovakiet. Kammeratskabet undervejs var udmærket, når man tager i betragtning, at man var blevet stuvet sammen med mennesker, der var en ganske fremmed. Det mad, vi havde åndsnærværelse nok til at medtage, blev lagt i en stor bunke og fordelt mellem os alle, navnlig med hensyntagen til børnene, af hvilke der var 4 i vores vogn. Theresienstadt, Bauschowitz, Böhmen. Mähren, Tjekkosllovakiet. Ankomst: 5. oktober 1943. Afrejse: 13. april 1945 (måske ikke helt nøjagtigt).

Daglige forhold

Theresienstadt var en gammel militærby oprindelig beregnet til 4.000 indbyggere. Da vi ankom, bestod byen af 60.000 indbyggere, og på et tidspunkt, medens vi var der, var indbyggertallet helt oppe på 80.000. Vi boede i store kaserner og enkelte baraker, der var bygget ganske råt op, da det var umuligt at få plads på anden måde. Da vi ankom til byen, fik vi vores foreløbige bolig 'anvist', hvilket viste sig at være på et loft, hvor der i forvejen boede flere hundrede. Jeg har glemt at berette, at i lejren blev mænd og kvinder straks delt, idet det var af 'praktiske' grunde. Efter megen parlamentæren frem og tilbage fik jeg lov at beholde min dengang kun 8-årige søn hos mig, da det ansås ikke at kunne virke anstødeligt, og da den stakkels dreng jo ikke forstod et ord tysk, hvilket sprog var hovedsproget,

selv om der var både tjekker, ungarere osv. forsamlet. Af skandinaver var vi de eneste, men på et lidt senere tidspunkt ankom der fra en stor lejr i Holland en meget stor transport hollændere, og det var ligesom vi følte os mere beslægtede med dem. Selve ledelsen lå hos jøderne selv, nøje overvåget af lejrlederen, som var en meget ubehagelig, selvrådende og indbildsk herre. At få den post tildelt som Judenälteste var en alt andet end behagelig post, idet man skulle stå sig godt først og fremmest med sine egne og dernæst ikke kunne undgå at komme i kontakt med tyskerne, og ve den mand, der ikke handlede efter deres hoved. Resultatet var da også, at den post blev udskiftet flere gange, medens vi var der, og når 'Judenälteste' havde gjort sig upopulær på en eller anden måde, blev han blot 'ryddet af vejen', hvilket foregik på en for tyskerne såre let måde, idet vedkommende blot blev sendt i 'transport'. (Herom vil jeg berette mere senere).

Som tidligere omtalt var der i lejren ved vores ankomst dertil ca. 60.000 fanger, og på et tidspunkt helt op til 80.000, men tallet varierede meget på grund af videre-transporterne. Af danskere, eller rettere 'fanger', der kom fra Danmark, idet der her var en del emigranter, der for flere år siden var kommet her til Danmark, hvor de troede sig sikre, var der ca. 450, hovedsagelig bestående af ældre mennesker. Af andre nationaliteter var repræsenteret: tyskere, østrigere, ungarere, polakker, tjekker, hollændere og slovakker.

Arbejdet

Det arbejde, vi fik anvist, var ikke altid lige slemt, men det arbejde, jeg havde længst, husker jeg bedst, da det afgjort var det værste. Jeg havde dette arbejde de sidste 9 måneder, vi var i lejren. Det var fabriksarbejde, 'Glimmer' hed det. Vi arbejdede i hold fra kl. 6-2 og fra 2-10, og der var ca. 300 kvinder på hvert hold. Vi sad i dertil nybyggede barakker på træbænke, og hvor der var meget koldt, selvfølgelig mærkedes dette mest om morgenen, og de, der var så heldige at eje et tæppe, medbragte da altid dette. Arbejdet bestod i, at man skulle spalte

'glimmer', dvs. en slags marieglas, og det redskab, man arbejdede med, lignede nærmest en lang neglefil. Så gjaldt det om at spalte det i mange fine stykker, som så igen blev fordelt efter størrelse, hvortil vi fik en kasse udleveret med 3 rum i, til de forskellige størrelser. Vi var inddelt i forskellige grupper, alt efter hvor meget arbejde vi kunne yde, hvilket igen afhang af alder, øjnenes styrke osv. Når vi afleverede vores kasser, var igen nogle af kvinderne beskæftiget med at veje disse og konstatere, hvor stort udbytte vi havde fået ud af dagens høst, hvor meget spild der var osv., alt hvad tyskerne havde forlangt. Arbejdet blev også nøje inspiceret af SS'erne, der som små grever kom og kastede et blik på de forskelliges arbejdskasse, og en gang, da der efterhånden manglede så mange kvinder til arbejdet, at det var synligt, blev hver enkelt gennemgået, og de, der ikke fandtes at forsømme af gyldig grund, blev hidkaldt til arbejdet og måtte arbejde ekstra, og de, der ikke havde ydet nok, blev sat på 'strafarbejde', hvilket bestod i, at man fik 2 timers ekstra arbejde, enten før eller efter arbejdstiden. Vi blev efterhånden så sløve, at intet 'bed' på os. Når dertil kom, at der intet var, der hed søndag, dermed menes fri-søndag, eller helligdage, kan man vel ikke undres over, at man var ved at køre træt.

Min 9-årige dreng fik også anvist arbejde, hvilket jeg i begyndelsen var meget ulykkelig over, men efterhånden, da jeg opdagede, at medfangerne, som selv skulle sætte børnene i arbejde, var uhyre forstående, indså jeg, at det egentlig var sundere for børnene at blive beskæftiget, idet lediggang er roden til alt ondt. Skolegang var jo strengt forbudt. Min drengs arbejde bestod i, at han var en mellemting mellem bydreng og kontorlærling, idet han blev sendt i byen med meddelelser til de forskellige kaserne, idet der ingen telefoner fandtes. Arbejdet varede 2 timer om formiddagen og 2 timer om eftermiddagen. For dette arbejde fik børnene tildelt 3-4 skiver ekstra rugbrød. Og de var stolte.

Min mand, som døde et halvt år efter vor ankomst til Theresienstadt, fik et ualmindelig hårdt arbejde

anvist. Han, der kun var kontorvant (landsrets-sagfører), blev sat på vejarbejde, hvor de arbejdede direkte under tyskerne, dvs. der var SS'ere til at passe på, at de bestilte noget uafbrudt. Arbejdstiden var 10 timer, afbrudt af 'middagen'. Min mand havde intet arbejdstøj, og da det var koldt, måtte han arbejde med overfrakke på, hvorpå en SS'er en dag kom hen til ham og flåede frakken af ham, og spurgte ham, om han mente, man kunne arbejde med overfrakke på. Herefter måtte han arbejde uden overfrakke. [Sofie Lene Bak nævner i sin bog (side 93), at de første pakker med tøj til Theresienstadt blev afsendt fra Danmark i december 1943. Hun har foretaget grundig research til sin bog, så jeg vil ikke modsige disse oplysninger, selvom de er nye for mig. Min far fik ikke glæde af dette tøj, hvis vores familie da overhovedet modtog noget.] Min mand sled så hårdt, at han kun kunne holde til dette arbejde et par måneder. Da var han kommet ned på sin halve vægt, og han lå i lange, mange uger på 'hospital', hvor man opdagede, at han foruden almindelig svækkelse havde fået 'rosen i benet' [en meget alvorlig infektion]. Der blev gjort alt, hvad der kunne gøres for ham, men det var jo alligevel ret begrænset, hvad der kunne gøres, idet der ganske vist fandtes dygtige professorer og læger, men uden medikamenter kunne der ikke udrettes så meget. Min mand kom sig noget, men ikke så meget, at han havde modstand nok til at gennemstå en 'kolerine', som blev afslutningen på hans liv. Han blev kun 40 år gammel.

Mere om forholdene i lejren

Navnlig den første jul står ganske tydelig i min erindring. Dengang var vi meget 'fattige', idet vi slet ingen pakker modtog, hvilket var tilfældet med mange af de andre nationer. Der blev arbejdet som sædvanlig, men om aftenen 'hyggede' vi os selv lidt. Vi boede på en sal, hvor vi var 60 mennesker, børn og mødre og ældre sammen. Der var både tjekker, tyskere, hollændere og ca. 10 danskere. Det eneste, vi kunne gøre for vores børn, var af den i forvejen sparsomme ration brød at opspare så meget, at vi kunne smuldre det, blande det med en lille bitte

smule sukker, og da brune det i lidt margarine på panden og forme det til kugler. Det skulle illudere 'bolcher', og jeg tror ikke, at selv den mest elegant udstyrede æske bolcher i dag kunne gøre sådan lykke og vække så megen glæde hos børnene, som denne tarvelige fremstilling gjorde. Selv børnene lærte nemlig forholdsvis hurtigt at indstille sig på den levestof, vi blev tvunget ind under [Jeg er meget imponeret over mødrenes kreativitet].

I 'butikker' kunne man på et punktsystem ca. hver 3. måned købe en enkelt ting, alt sammen ting, der var taget enten fra de forskellige hjem i Tyskland eller fra kufferterne i Theresienstadt, inden de blev overdraget til en selv. Min mand og dreng havde købt et par hvide ankelsocker til mig, fordi jeg frøs så forfærdeligt om benene om natten. Endvidere havde jeg lavet en fodbold til min dreng, bestående af gamle klude. Desværre var denne bolds levetid kun var meget kort.

Udover det strafarbejde, vi fik, da vi ikke arbejdede strengt nok, fik danskerne i Theresienstadt ingen hårde straffe, da de på flere punkter havde en særlig stilling. Den hårdeste straf, der ellers kunne tildeles nogen, var 'transport', hvilken straf hyppigt blev anvendt. Vedkommende blev da ved først afgående transport medtaget til en af de meget berygtede lejre, og man så eller hørte da intet mere til personen.

Transporterne fortjener egentlig et helt kapitel for sig, idet det var det forfærdeligste, man overhovedet kan sætte sig ind i. Der blev givet ordre fra en SS'er, at så og så mange skulle afsted i transport. Nogle blev navngivet, at de skulle med, og ellers skulle 'Altesten-Rat' selv udtage dem, der skulle med, hvilket var en meget ubehagelig opgave. Det gjaldt om, som så ofte andre steder i livet, at have de rette forbindelser på den ene eller anden måde. Meddelelsen til de i transport dragende udgik altid om natten, så man var sikker på, at vedkommende da måtte være hjemme. De timer, der så fulgte, er næsten ubeskrivelige. Det var som regel kun ganske kort tid forinden transportens afgang, at meddelelsen tilgik de af-

gående, og der blev travlt med pakning, afskedtagen osv. Man var altid på det rene med, hvad det ville sige at skulle væk, idet der endnu aldrig var kommet meddelelse fra nogen af dem, der var draget væk.

En af de værste transporter, der overhovedet var, fandt sted i efteråret 1944, hvor der med få dages mellemrum blev afsendt i alt 6 transporter. Først skulle alle unge mænd i alderen 17-25 år afsted, dernæst en transport med læger og professorer, og endelig en transport med lutter gamle, syge og svagelige mennesker, som ikke kunne klare sig selv. Dernæst kom en transport med kvinder i alderen fra 16-40 år. De scener, der udspillede, var forfærdelige, og der var mangan en kvinde, der tiggede, tryglede og bad om at få lov at følge sin mand (eller omvendt), men dette blev pure nægtet. Jeg tror, det vil være umuligt for folk, der ikke har overværet dette, at sætte sig ind i, hvad det betød, ikke alene for dem, der havde pårørende med i de forskellige transporter, men for hele lejren, idet man efterhånden mere eller mindre blev smeltet sammen med de mennesker, man var omgivet af til daglig.

De hygiejniske forhold var forfærdelige. Det vigtigste for ens egen person var at holde sig ren, men dette kunne ofte være såre vanskeligt, idet mulighederne for at holde sig ren ikke var til stede. Tildelingen af sæbe var minimal. Vi fik officielt en gang om måneden, dette blev nu ofte kun til hver tredje måned, tildelt en lille firkant, som skulle være sæbe. For mig lignede det nærmest en hård klump skurepulver. Varmt vand kunne man en enkelt gang være heldig at få, dersom man havde evner for selv at skaffe sig brænde. Utøj var der desværre meget af. Både lopper og hvad værre var væggelus. Jeg glemmer aldrig vores første tid oppe på loftet, hvor min dreng og jeg havde fået 3 små halmmåtter tildelt, og intet andet. Vi måtte sammen lægge os på disse, og min dreng sagde den næste morgen, at han ikke kunne forstå, at han ikke kunne sove, for det kløede sådan, og det havde det da aldrig gjort hjemme. Det var lopperne, der meldte sig. Men hvor underligt, det end lyder, blev man til sidst næsten immun over for disse små

dyr, og vi generede os heller ikke for at fjerne væggelus, hvis vi så dem krybe på vægge eller vi opdagede en hos en kammerat.

Maden

Maden blev tilberedt i 6 forskellige køkkener, og det blev regnet for en stor chance at komme i køkkenet, da man der altid kunne tilegne sig lidt ekstra, og selv om det ikke var af den bedste slags, fyldte det dog alt sammen. Hovedparten af maden bestod af kartofler, der som regel var af en meget ringe kvalitet. I hvert fald havde de ikke i Tjekkoslaviet noget, der hed 'nye' kartofler. Vi fik dem udleveret med skrællen på, og vi har mange gange været med til først at skrælle kartoflerne og bagefter spise skrællerne, da det alt sammen fyldte noget. En gang om ugen fik vi indmad, bestående af lunge og lignende. En gang om ugen fik vi 'buchtel', den eneste gang, vi fik lidt hvidt brød, dertil en lille klat brun sovs og lidt af den sædvanlige grå 'kümmelsuppe', kommensuspe, formentlig kartoffelvandet med lidt kommen i. Det var altså alt, hvad der blev regnet for at skulle tilkomme f.eks. en mand, der havde hårdt legemligt arbejde. Og det var hovedmåltidet! Ellers kunne man være så heldig, at middagen kunne bestå af en knödel, en dejlignende masse med lidt sur sauce til, eller f.eks. en 'kotelet', som bestod af kartofler, mel og lidt indmad.

Jeg synes, at min mor gjorde et fremragende stykke arbejde med at give et billede på forholdene i 'Helvede'. Hun var meget realistisk uden at have ondt af sig selv eller være bitter, hvilket man ellers kunne have forventet, især fordi hun mistede sin mand. Af en eller anden grund fik hun desværre aldrig beskrevet de gode nyheder, hjemrejsen med *De Hvide Busser*. Det overraskede mig, at hun ikke nævnte sin svigermor (min farmor), Ulla, Carl og Allan i spørgeskemaundersøgelsen eller *Interviewet*. Jeg er også overrasket over, at spørgeskemaformularen ikke spurgte eksfangerne om deres arrestation. Min mor nævner i *Interviewet*, at hun også arbejdede som rengøringsdame, og somme tider, når hun

var færdig med et gulv, sparkede Gestapo med vilje til spanden med vand, således at gulvet måtte rengøres endnu en gang. Hun passede også børn. Jeg havde aldrig hørt om 'glimmer', som hun nævnte i spørgeskemaundersøgelsen. Det er et mineral fra bjergene i Tjekkoslaviet, som bruges til isoleringsplader i fly. I *Interviewet* taler min mor også om, hvor svært det var at skaffe sko til mig, da mine fødder voksede så hurtigt. Løsningen var at udveksle fodtøj med de andre mødre.

Nogen eller noget må have holdt en hånd over os og alle de andre danskere, eftersom der efter mit vidende ikke blev sendt nogen til dødslejrene, selvom Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane fortalte mig i en e-mail, at to danskere blev transporteret fra Theresienstadt. Jeg er sikker på, at de danske fanger i Theresienstadt ikke vidste, at de var beskyttet imod at blive transporteret til dødslejrene. De levede sikkert i konstant frygt ligesom alle andre, især før besøget fra Røde Kors-delegationen.

Set i bakspejlet er det utroligt, at jeg ikke vidste (eller ikke husker?) noget som helst omkring transporterne. Jeg er sikker på, at min mor gjorde sit bedste for at skjule emnet for mig. Jeg synes, at hun beskrev transporterne rigtig godt i spørgeskemaundersøgelsen. Jeg mener, at det er bydende nødvendigt for nuværende og kommende generationer at være vidende om det folkemord, som fandt sted. Forhåbentlig vil det aldrig blive gentaget.

Tyskerne fastsatte en kvote for hjælpepakkerne og tog selv for sig af den gode danske mad fra pakkerne, før vi modtog dem. I *Interviewet* nævner min mor en episode, hvor vi modtog en tung pakke, som kun indeholdt sten! Hun bemærker også, at nogle fanger fra andre lande modtog pakker før os. Hvis hjælpepakkerne var ankommet et par måneder før, havde maden måske reddet min fars liv. De fanger, som modtog pakker, brugte dem til at drive byttehandler i Theresienstadt. Især maden var i høj kurs. I *Interviewet* beskriver min mor, hvordan hun byttede mad for et par sko til mig, fordi jeg var vokset

ud af det par, jeg havde. Jeg er sikker på, at hun var god til at forhandle.

Ifølge Ulla Metz boede mændene i store sovesale i separate barakker til at begynde med, mens kvinder og børn under 14 år boede sammen. Ifølge informationer fra Ulla boede de i det samme område som min mor og jeg. Min farmor boede i barakker for de ældre. Baseret på de oplysninger, som Silvia Goldbaum Trapini Fracapane fandt i arkiverne, boede min mor og jeg på Hauptstrasse i Hannover-barakkerne; min far boede på samme gade i nummer 1, i Dresden-barakkerne.

Erindringer fra lejren

Vi sov i køjesenge, som var befængt med lus, væggelus og lopper, som nævnt i spørgeskemaundersøgelsen. Som følge af næringsmangel og et liv under konstant stress fik de fleste kvinder, inklusive min mor, ikke deres menstruation, mens de levede i lejren. I juni 1944 begyndte de danske mænd, kvinder og børn at bo sammen som familier, men denne mulighed fik vi aldrig på grund af min fars død. Dette foregik i yderst forbedrede boliger på Seestrasse nummer 1 – flytningen skete som del af det tyske propagandaprogram, som jeg senere vil beskrive.

Jeg kan huske, at Ralph Oppenheim, som ikke arbejdede, underviste mig og andre børn i smug i lejren, selvom jeg ikke erindrer i hvilke fag eller hvor ofte. I *Interviewet* taler min mor om en lærer (var det Ralph?), som underviste os fra tid til anden. Dette var tydeligvis ikke officielt, eftersom uddannelse var bandlyst – det har i det mindste altid været mit indtryk. Ralph, som var søn af Melanie Oppenheim, skrev også en roman baseret på sine oplevelser i Theresienstadt, *Det Skuld Så Være* (1945). Historien handler om en interneret, som fører dagbog og gemmer noterne i sin madras – min mor og jeg havde ikke engang en madras til deling. Ralph og hans familie blev betegnet som 'prominente', og det var måske grunden til madrassen. Jeg har et mentalt billede af Ralph som værende en hel del ældre end

mig, men for nylig fandt jeg ud af fra en af bøgerne, at han kun var 10 år ældre.

Hvad kan jeg ellers huske? Vi havde en grusgård, hvor jeg spillede fodbold med andre drenge fra forskellige lande inklusive Tjekkoslaviet. Jeg kan ikke erindre, om jeg spillede fodbold eller legede med danske børn. Jeg fortalte min mor, at jeg kunne tale tjekkisk, hvilket jeg lærte fonetisk, eftersom jeg ikke kunne læse det. Hun troede ikke på mig, men da hun fik mig 'testet' hos en dame fra Tjekkoslaviet, bestod jeg! Jeg er sikker på, at jeg også selv skulle overbevises i en lignende situation, så, som min mor altid sagde: "*Æblet falder ikke langt fra stammen!*" Jeg kan ikke huske et eneste ord i dag, og det er nok meget normalt, når man lærer et sprog fonetisk, især i så ung en alder.

Et andet personligt minde: Overrabbiner Friediger skrev i sin bog, at man måtte skille sig af med 25.000 (ikke en trykfejl!) papæsker med aske på grund af pladsmangel. Endnu mere vigtigt fra tyskernes synspunkt: de ville rydde beviserne for de mange dødsfald af vejen, da det gik op for dem, at de ville tabe krigen. I november 1944 var jeg en del af en menneskelig kæde af fanger, som blev stillet op for at transportere asken ud af krematoriet og smide den i floden Elben. En af beholderne har uden tvivl indeholdt min fars aske! Hver eneste æske var mærket med navn og nummer på den pågældende fange. Ja, tyskerne var omhyggelige.

I 2010 sendte Silvia mig en kopi af en yderst interessant artikel fra den svenske avis Stockholms-Tidningen, dateret den 19. maj 1945. Jeg er evigt imponeret over hendes samling af forskningsmateriale. Overskriften oversat fra svensk lød: *En svensker taler ud om livet indenfor Theresienstadts mure*. Den interviewede person var fru Esther Hartogsohn, som var født i Sverige men senere boede i Randers med sin danske mand og deres søn, Kurt. De overlevede alle tre Holocaust. En del af den svenske artikel omhandler, hvordan asken blev fjernet fra krematoriet.

Jeg sammenfatter fru Hartogsohns kommentarer oversat fra svensk:

"Min dreng [ligesom min mor omtaler hun sin 11-årige søn som min dreng] deltog sammen med adskillige andre 7-12-årige drenge i at fjerne 42.000 papæsker med aske [jeg har hørt om adskillige tal] fra krematoriet. Da Kurt fortalte mig om denne oplevelse, nævnte han, at han var særligt forsigtig med at vende æskerne, således at hans gode ven Sten [en henvisning til mig, selvom avisen har stavet mit navn forkert] ikke skulle se sin fars navn på en æske."

Desværre har jeg ingen erindringer om Kurt, selvom jeg dog er meget bevæget over denne venlige og betænkelige gestus fra min unge vens side.

Da vi ankom til Theresienstadt, fjernede tyskerne alle vores værdier såsom penge, vielsesringe, fyldepenne og smykker. Jeg husker, at de ikke var i stand til at få min mors vielsesring af, så hun fik lov til at beholde den. Min mor havde ikke en forlovelsesring, da det ikke var almindeligt i Danmark på den tid. I *Interviewet* nævner min mor, hvordan tyskerne under arrestationen i Odense havde opfordret hende til at pakke smykker, som så ville kunne veksles til penge senere hen. Hvor bedragerisk kan man være?

Det var nærmest umuligt at flygte fra Theresienstadt, da byen, som tidligere var en fæstning, var omkranset af en mur toppet med pigtråd. På trods af dette var der nogle, som forsøgte at flygte, og de fleste af disse blev skudt på stedet af vagterne. Det var også almindeligt med navneopråb. Silvia Goldbaum Trabini Fracapane skriver (i *Man Kan Ikke Engang Græde*, side 109):

"Hened 40.000 mænd, kvinder og børn måtte stå i timevis og vente i rækker på at blive talt. Ingen vidste hvorfor, og mange troede, at nu var deres sidste time kommet. Efter ca. 16 timer fik de endelig lov at gå tilbage til Theresienstadt. Det var den 11. november 1943 – nazisternes såkaldte folketælling havde fundet sted."

I husker måske, at min mor omtalte dette navneopråb i spørgeskemaundersøgelsen. I *Interviewet* beskriver hun det som en skrækkelig oplevelse, som fandt sted om natten med lyden af bomber, der faldt i nærheden, hvilket resulterede i, at min mor mistede hørelsen i otte dage. Jeg er sikker på, at usikkerheden, omkring hvad der skulle ske med fangerne, var den værste del.

Nazistisk propaganda og svindel

Jeg husker, at ligesom andre danskere blev vi flyttet til stærkt forbedrede boliger som beskrevet tidligere. Dette havde til formål at narre den internationale besøgsdelegation, som bestod af en schweizisk læge, der repræsenterede Internationalt Røde Kors, og to danske repræsentanter fra henholdsvis det danske udenrigsministerium og det danske sundhedsvæsen. Herrerne skulle også repræsentere Dansk Røde Kors. Man ønskede ikke at sende direktøren (Helmer Rosting) fra Dansk Røde Kors, da han var kendt for at sympatisere med nazisternes sag. Dette er svært at forestille sig, men jeg har hørt det fra to særskilte kilder: Silvia og jeg læste det i *Jewish Political Studies Review*, efteråret 2006. I denne artikel nævner de to danske journalister, at Rosting tilmed var medlem af nazistpartiet!

Som en del af forberedelserne til forskønnelsesprogrammet blev 18.000 primært ældre fanger transporteret til gaskamrene før besøget, således at man kunne fremvise en yngre og knap så sammenstuvet befolkning for delegationen. Tyskerne førte gæsterne ud til legepladsen, hvor de så franske børn, som var ankommet for nylig og derfor var velklædte og sunde. Kan I forestille jer, at de blev transporteret til gaskamrene kort efter besøget? Tyskerne sparede ikke på noget under forberedelserne til dette store svindelnummer.

I *Interviewet* omtaler min mor følgende begivenhed (omskrevet): En SS-officer ankom til fabrikken, hvor hun arbejdede, og spurgte til hendes 'velbefindende'. Min mor svarede: *"Jeg har det ikke så godt,*

Ikke én men to isvafles. Billedet er fra sommeren 1942, hvor Steen var 7 år gammel.

da jeg har mistet min mand." Officeren spurgte: *"Hvad døde din mand af?"* Min mor svarede: *"Af sult."* Hele arbejdspladsen var i chok og advarede efterfølgende min mor om, at hun kunne være blevet skudt. Den selvsamme SS-officer vendte tilbage til fabrikken otte dage i træk for at sikre sig, at min mor besvarede det samme spørgsmål med: *"Af lungebetændelse"*, da det var det, der var angivet på den officielle dødsattest. Det er ikke underligt, at tyskerne ikke turde løbe den risiko at lade min mor møde delegationen!

Det var koreograferet som et skuespil. Det var en forestilling i det absurde. Tyskerne havde rigelig med tid til at forberede deres propaganda, eftersom besøget blev planlagt i december 1943, men først fandt sted den 23. juni 1944 efter ikke færre end fire udsættelser fra tyskernes side. Var de endnu ikke klar til at føre verden bag lyset? Selve besøget varede et sted mellem fire og otte timer inklusive frokost, afhængig af hvilken kilde man benytter.

Jeg har læst, at delegationen blev budt på middag og vin i Prag efter deres besøg i Theresienstadt. Gestapo overlod ikke noget til tilfældighederne.

Det værste ved hele begivenheden var, at den velorganiserede plan lykkedes. Det er svært at forestille sig, at tyskerne præsterede at vildlede ikke bare delegationen, men hele verden. Men vildledte tyskerne rent faktisk delegationen?

Miraklet

Medio april 1945 efter godt 18 måneder i Theresienstadt skete et *mirakel*, hvilket er grunden til, at jeg er i live i dag. Det var en bemærkelsesværdig begivenhed, eftersom kun 10 procent af alle de jøder, som blev deporteret til Theresienstadt, overlevede! Svensk Røde Kors, som blev ledet af den svenske grev Folke Bernadotte (med stor opbakning fra politiske ledere i Danmark), lykkedes efter lange og svære forhandlinger med at overtale tyskerne til at løslade os. Svensk Røde Kors' busser var nødt til at køre os til Sverige, eftersom de præsterede at forblive neutrale under krigen. Hvordan de var i stand til at overtale tyskerne, det får jeg aldrig svar på. Forhandlingerne fandt åbenbart sted i sidste øjeblik, mens busser og chauffører ventede på de sidste instruktioner i Prag. Jeg kan forstå, at de norske jøder fra andre koncentrationslejre også blev transporteret til Sverige. Min mor og jeg og de andre fanger er for evigt taknemlige, selvom det var meget trist og svært at vende hjem uden min far.

I løbet af foråret 1945 tabte tyskerne slag efter slag, og dette havde sandsynligvis indflydelse på deres beslutning om at løslade de danske fanger. Det var ekstremt vanskeligt for de andre fanger at se os tage af sted, og ligeledes var det svært for os at efterlade dem i lejren. Min mor bekræfter i *Interviewet*, at *"et bånd blev knyttet med fanger fra andre nationer"*. Vi gav, hvad vi havde af mad og andre tilbageværende forsyninger til de stakkels mennesker. Sikke en kontrast mellem de glade danskere og resten af lejren. Hvad skulle der blive af dem? Sidste øje-

bliks-vielser mellem tyske og tjekkiske kvinder og danske mænd blev arrangeret for at redde flere liv. Resten af lejren blev befriet den følgende måned, den 10. maj 1945, af den sovjetiske hær.

Røde Kors samlede os op den 15. april i de berømte *Hvide Busser*, hvilket de blev kaldt, fordi de var malet hvide med røde kors på tag, sider, front og bag, så de ikke blev forvekslet med militærkøretøjer. Det svenske flag var også malet på bussernes sider. Malingen var påført i sidste øjeblik; jeg læste, at malingen knap nok var tør, da busserne kørte af sted. Vi blev budt velkommen i busserne med lækkerier såsom chokolade og cigaretter. Min mor nævner i *Interviewet*, at hun (og andre) ikke kunne tro det, da de så busserne. Carl Metz, min farbror, skrev følgende i en artikel i 1955, 10-års jubilæet for vores befrielse:

"Natten mellem lørdag og søndag den 15. april begyndte den imponerende konvoj af Røde Kors busser at ankomme, og vores lykke var ubeskrivelig. Formaliteterne trak ud, vi var utålmodige, men endelig skete det! Vi blev placeret i busserne og trakteret med tobak, chokolade osv. Chaufførerne lykønskede os, og vores lille oppakning blev læst på busserne. Endelig kunne konvojen starte."

På vejen gennem Tyskland erindrer jeg, at jeg hørte larmen fra bomber, som blev smidt. Jeg tror dette skete, da vi var i nærheden af byen Dresden, som næsten blev komplet ødelagt under krigen. Busserne parkerede i en skov under bombardementet. De fleste af de byer, som vi kørte igennem i Tyskland, lå i ruiner. Vi så en del unge tyske soldater; de var egentlig kun drenge, eftersom de blev indkaldt i en stadig yngre alder, som krigen skred frem og Tyskland mistede flere og flere folk.

Da vi krydsede grænsen mellem Tyskland og Danmark den 17. april, kan jeg huske, at jeg så en masse mennesker langs vejene, som hilste på os med danske flag og blomster. Husk på, at Danmark stadig var besat af tyskerne, som endnu ikke havde kapi-

tuleret. Det er grunden til, at konvojen var nødt til at fortsætte til Sverige. Vi overnattede i min hjemby, Odense, men dette husker jeg nu ikke. Vi fortsatte mod København, og derefter tog vi færgen til Sverige, hvor vi ankom den 18. april på fjerdedagen af vores 900 kilometer lange rejse fra Theresienstadt.

Efter vores ankomst til Sverige blev vi holdt i karantæne i omkring to uger i Strängnäs, en forstad til Stockholm, for at sikre, at vi ikke overførte smitsomme sygdomme til lokalbefolkningen. Senere tog vi til Uppsala, som ligger knap 70 kilometer nordvest for Stockholm, og der mødte vi vores familie inklusive min mormor. I *Interviewet* nævner min mor, at hun på grund af manglende kræfter i en alder af 39 var ude af stand til at løbe sin mor i møde efter ikke at have set hende i mere end 18 måneder. Kan I forestille jer det? Det overrasker mig fortsat, at mine minder fra vores ophold i Sverige er nærmet ikke-eksisterende. Fru Oppenheim skriver i sin bog (side 92):

”Vi tog færgen til Sverige. Her sluttede vores eventyr – men ikke før vi havde været igennem en karantæne. Vi blev mistænkt for at have tyfusbakterier, idet de fleste af os havde været mere eller mindre syge af tyfus under opholdet.”

Tilbage i Danmark

Jeg kan ikke huske, hvor vi boede hende, da vi kom tilbage til Odense – måske hos nogle venner? Efter en tid lykkedes det på en eller anden måde min mor at få en lille lejlighed i det selvsamme Stovesbergkompleks, som vi havde boet i før vores deportation til Theresienstadt. Det er muligt, at det advokatfirma, hvor min far arbejdede, hjalp min mor med at skaffe denne attraktive lejlighed. Forbindelser og netværk er altid vigtigt! På det tidspunkt, i en alder af knap 10 år, havde jeg ingen idé om, eller værdsættelse af, hvor svært det var for min mor at vende hjem til Odense uden min far og opdrage mig som enlig forælder.

Nu spekulerer jeg også på, hvordan min mor kunne få råd til at forsørge os. Heldigvis forklarer hun i

Steen Metz. 2012 (Foto: United States Holocaust Memorial Museum).

Interviewet, at vi begge modtog finansiel støtte fra staten. Jeg læste i et nyligt dokument, at kompensationen var baseret på en lov underskrevet den 1. oktober 1945, ifølge hvilken min mor havde krav på at modtage støtte, indtil hun eventuelt giftede sig igen, og min finansielle støtte varede, indtil jeg fyldte 18.

Jeg undrer mig over, at støtten ikke varede længere, hvis man ønskede at videreudanne sig. Jeg har ingen anelse om, hvor meget vi modtog, eller om det var nok til at forsørge os. Jeg tvivler på, at min far havde en livsforsikring, og jeg er ret sikker på, at min mor ikke modtog nogen penge fra min fars firma. Finn mener, at det er muligt, at min tante Gerda hjalp os økonomisk, og at min fars arbejde skyldte familien noget efterbetaling. Min mor var altid en meget stolt og uafhængig person, så hun ville aldrig have bedt om eller taget imod økonomisk hjælp fra familien, medmindre det var yderst nødvendigt.

NOTE ¹ Teksten er en nøjagtig gengivelse af Magna Metz' beretning. Enkelte tastefejl er dog rettet, ligesom nutidig retstavning er anvendt og stednavne er rettet til de danske navne. I parentes findes forfatterens bemærkninger.

Oversat fra engelsk af Cecilie Hassenkam Rasmussen.